

ARAP KAYNAKLARINDA SELÇUKLULAR*

Samira KORTANTAMER

11. yüzyılda İslâm âleminin doğusunda önemli gelişmeler olmaktadır. Dandanakan zaferinden sonra Selçuklular, giderek kendilerinden söz ettirmeye başlamışlardır. Devletlerini kuran ve batıda ilerleyen Selçuklular, Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesiyle Abbâsi Devletinin başkentinde ve böylece İslâm âleminin merkezinde de tarih sahnesine çıkmış oldular. Devletlerini imparatorluk haline getiren Selçuklular, İslâm ve Türk tarihinde önemli bir rol oynadılar: Abbâsi hilâfetini koruyan, Şii Beveyhoğulları Devletini yıkan, Bâtini-İsmailiye'ye ve Bizans'a karşı savaşan, Anadolu'nun Türkleşmesini sağlayan, onlardı. Selçuklular döneminde ayrıca kültür ve medeniyet alanında da büyük gelişmeler oldu. Selçuklu sultanlarının ve vezirlerini teşvikiyle bilim ve sanat alanlarında birçok eser ortaya çıktı.

Bilim ve sanattaki bu büyük faaliyet, tarih eserlerine de yansımıştır. Nitekim Arap kaynaklarında Selçuklu Devleti önemli bir yer alır. Bazı yazarlar, eserlerini yalnız Selçuklu Devleti'ne ithaf etmişlerdir; meselâ Ali el-Huseynî'nin *Ahbâr ed-Devle es-Selcûkiyye'si*(1) ve el-Bundârî'nin *Tevârih Âl Selcuk*'unda (2) olduğu gibi. Genel İslâm tarihini konu alan tarihçilerin de, kimisi daha fazla kimisi daha az olmak üzere, hepsi Selçuklulardan bahsederler. Meselâ İbn el-Esir'in *el-Kâmil fi t-Târih*'i (3), Sibt b. el-Cevzî'nin *Mir'ât*

---

* Bu makale, 16-17 Mart 1992 İzmir'de yapılan Selçuklular Seminerinde aynı adla sunulmuş bildirinin metnidir.

1. Sadr ed-Din Ebû l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali el-Huseynî, *Ahbâr ed-Devle es-Selcûkiyye*, nşr. Muhammad İqbal, Lahur, 1933.
2. El Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî el-İsfahânî, *Tevârih Âl Selcuk*, nşr. M.TH. Houtsma, Leiden, 1889.
3. İzz ed-Din Ebû l-Hasan Ali b. el-Esir, *el-Kâmil fi t-Târih*, nşr. C.J. Tornberg, Beyrut, 1965-1966.

ez-Zamân'ı(4), Ebû l-Fidâ'nın Târih Ebî l-Fidâ'sı (5), ez-Zehebî'nin Târih Duvel el-İslâm'ı (6), İbn el-Cevzî'nin el-Muntazam fî Târih el-Mulûk vel-Umam'ı (7), el-Kutubî'nin 'Uyûn et-Tevârih'i(8) gibi. Belli bir coğrafi bölgenin tarihini işleyen eserlerde de, Selçuklular hakkında bilgi bulunabilmektedir; meselâ İbn el -Kalânisi'nin eseri Zeyl Târih Dimeşk (9) ve İbn el-'Adîm'in eseri Bugyet et-Taleb fî Târih Haleb'de(10) olduğu gibi. Çok daha geç dönemlerde ve Selçuklu Devletinin dışındaki bir bölgede yazılmış olan bir eserde de kısa da olsa Selçuklulardan söz edilebiliyor: Meselâ 15. yüzyılda yazan meşhur Memlûk tarihçisi el-Makrizî, dört cildlik Kitâb es-Sulûk li-Ma'rifet Duvel el-Mulûk (11) adlı Memlûk tarihi ile ilgili eserinde Selçuklulara, Selçuklu Devletini başlangıcından sonuna kadar anlatan çok kısa bir bölüm ayırmıştı.

Selçukluların tarih sahnesine çıkmadan önceki hayatları ile ilgili bilgiler, Selçuklulardan bahseden her Arap kaynağında bulunmamaktadır. Selçuklu Devletine daha fazla yer ayıran tarihçiler, Selçukluların geçmişlerinden, Dukak ve Selçuk gibi atalarından ayrıntılı bir şekilde bahsederler, el-Huseynî ve İbn el Esîr'de olduğu gibi. Selçuk'tan söz ederken el-Huseynî(12) onun ilgi çekici bir rüyasını

-
4. Şems ed-Dîn Ebû l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu Sibt b. el-Cevzî, **Mir'ât ez Zamân fî Târih el-A'yân**, neşr. Ali Sevim, A. Ü. DTCF Yay.178, Ankara, 1968.
  5. El-Melik el-Nu'ayyad 'İmâd ed-Dîn İsmail Ebû l-Fidâ, **Târih Ebî l-Fidâ**, İstanbul, 1869.
  6. Şems ed-Dîn Muhammed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, **Târih Duvel el-İslâm**, cild 1, 2, Kahire, 1974.
  7. Ebû l-Ferec 'Abd er-Rahmân b. Ali b. Muhammad b. Ali b. el-Cevzî, **el-Muntazam fî Târih el- Mulûk vel-Umam**, Haydarabad, 1935.
  8. Muhammed b. Şâkir el-Kutubî, **'Uyûn et-Tevârih**, cild 12, Bağdat, 1984.
  9. Ebû Ya'li Hamza b. el - Kalânisi, **Zeyl Târih Dimeşk**, nşr. H.F. Amedroz, Leiden, 1908.
  10. Kemal ed-Dîn Ebû l-Kâsım 'Umar b. el-'Adîm, **Bugyet et-Taleb fî Târih Haleb**, nşr. Ali Sevim, TTK Yay. XIX. Dizi-Sa. 5, Ankara, 1976.
  11. Ahmed b. Ali el-Makrizî, **Kitâb es-Sulûk li-Ma'rifat Duvel el -Mulûk**, nşr. cild I ve II: Muhammed Mustafa Ziyâde, cild III ve IV: Sa'îd Abd el- Fettâh 'Âşûr, Kahire, 1941-1973.
  12. **Ahbâr ed-Devle es-Selcukiyye**, s. 2.

anlatmaktadır: Selçuk, rüyasında idrarından doğuya ve batıya fıskıran bir ateş görür. Rüyanın anlamını sorduğu zaman şu cevabı alır: "Neslinden melikler doğacaklar, onlar da bütün dünyayı ellerinde geçirecekler". İbn el-Esîr (13), Dandanakan savaşını, Tuğrul Bey'in bölgeye hâkim oluşunu, ayyarların yani serseri takımının ondan korktuğunu ve halkın emniyet bakımından rahatladığını anlattıktan sonra şunları söylemektedir: "Böylece Selçuklular bütün bölgeyi ellerine geçirdiler".

Selçukluların başlangıcı ile ilgili bilgiler Arap kaynaklarında daha az görülürken, Tuğrul Bey'in Abbâsi halifesi ile temasa geçmesi ve onu izleyen olaylar, bütün Arap kaynaklarında yer almaktadır. Tarihçiler, Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişini, Şîî olan Büveyhoğullarına son verilmesini, Arslan Besâsiri'nin Bağdad'dan kaçıışı ile sonra öldürülüşünü ve Tuğrul Bey'in Abbâsi halifesi ile karşılaşmasını uzun uzun anlatırlar. Tuğrul Bey daha Bağdad'a gelmeden önce onunla Abbâsi halifesi el-Kâ'im Biemrillâh'ın (1031-1075) arasında karşılıklı elçilerin gidip geldiklerini görüyoruz. Tuğrul Bey'in Abbâsi halifesi ile ilk büyük karşılaşması (1057), Arap kaynaklarında çok yankılar yaratmıştır. Meselâ İbn el-Cevzî (14), bu olayı ayrıntılı olarak şöyle anlatır: Halife el-Kâ'im Biemrillâh ve huzurundaki devletin bütün üst yönetim mensupları, sarayda protokoldeki yerlerini aldıktan sonra Tuğrul Bey'e huzura çıkma izni verildi. Eskort ile getirilen Tuğrul Bey, büyük merasimle karşılanıp saraya alındı. Abbâsi halifesi yerden yüksek olan bir tahtta, üstünde Peygamberin burdesi ve elinde asası ile oturuyordu. Sultan, halifeyi gördüğü zaman birkaç kere yeri öptü. Halife onu, biraz daha alçak bir tahta oturtup yanına sözlerini onun için Farsçaya çevirsin diye vezirini verdi. Halife, sultana yaptıkları için teşekkür ettiğini, yakınlığından memnun kaldığını, Allahu Teâlânın kendisine verdiği bütün yerleri ona devrettiğini söyleyip her yeri imâr etmesini, insanlara karşı iyi davranmasını, zülmü kaldırmasını ve adaleti yaymasını öğütledi. Sultan Tuğrul Bey, yeri öptükten sonra halifeye onun hizmetinde olduğunu ve Allahın yardımıyla bu görevlerini ifâ edeceğini söyledi. Merasimin devamında

---

13. *El-Kâmil fi t-Târih*, cild 9, s. 482-483.

14. *El Muntazam fi Târih el-Mulûk vel-Umam*, cild 8, s. 181-183.

halife, sultana yedi tane hil'at giydirdi, bir kılıç kuşattı, tacı başına koyup ona "Melik el-Meşrik vel-Magrib" olarak hitap etti. Sultan Tuğrul Bey de, şükranını bildirip halifenin elini öptükten sonra yine büyük merasimlerle oradan ayrıldı.

Görüldüğü gibi bu anlatımda aslında siyâsî iktidarı devretmek zorunda kalmış bulunan halifenin pozisyonu ona merasimde daha üstün bir rol verilerek, hiç değilse görünüşte güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Tarihçiler, Selçuklu sultanlarının Abbâsî halifeleri ile biraraya gelişlerini önemli olaylar olarak telakki edip ayrıntılı bir biçimde aktarırlar. İslâmın hâmisî rolünü üstlenen Selçuklu sultanları, İslâm âleminin dinî lideri olan Abbâsî halifelerine karşı her zaman çok saygılı davranıp hürmet ediyorlardı. Ancak sultan-halife ilişkisi ise daima sorunsuz devam etmemiştir. Selçuklu sultanlarının Abbâsî halifesine yalnız bir dinî lider olarak oynama izni vermeleri, halifeyi hoşnut etmemekteydi. Abbâsî halifesi ne zaman yetkilerini artırmak için uğraşırsa sultan-halife ilişkisinde gerginlik başlardı. Meselâ Irak Selçuklularının ilk hükümdarı olan Sultan Mahmud döneminde (1119-1131) bu gerginlik çatışmaya kadar gitti (1127). Halife el-Musterşid (1118-1135), o günlerdeki taht kavgaları ve isyanlardan doğan karışıklıklardan faydalanarak, dünyevi hakimiyetini yeniden ihyâ etmek istemekteydi. Tarihçiler, bu olaya geniş yer verirler. İbn el-Cevzi (15), hadiseyi bütün teferuatıyla anlatmaktadır. Tarihçi, Bağdad hakkının telaşını, korkularını, şehrin savunması için ne kadar uğraştıklarını, sultana Rumlara karşı değil de halifeye ve müslümanlara karşı savaştığı için kızdıklarını, sultan ile halifenin sulha yanaşmalarını ve sultanın halifeye saygı göstermesi sonucunda insanların ne kadar rahatladıklarını canlı bir biçimde aktarır.

Sultan-Halife ilişkisinde gerginlik ve savaş, halifenin sultan tarafından tutuklanmasına kadar gidebilmekteydi. Meselâ Sultan Mes'ûd'un (1134-1152) halife el-Musterşid'e yaptığı gibi (1134-1135). Tarihçiler bu hadise üzerinde önemle dururlar ve olayı bütün

---

15. El -Muntazam, cild 10, s. 2-5.

detaylarıyla verirler. İki tarafın savaş hazırlıkları, savaşın cereyanı, halifenin yenilgisi ve halifenin esir düşmesi canlı bir biçimde anlatılır. Tarihçiler, Bağdad halkının halifeyi çok sevdiğini, esaretini duyunca bağırıp çağırdıklarını, başlarına toprak attıklarını, ağladıklarını ve hattâ kadınların da başları açık olarak dövündüklerini söyleyerek tabloyu tamamlarlar. Sultan Sancar, bu olaydan haberi olunca hemen Mes'ûd'a şöyle bir nâme gönderir : "Bu nâmeyi aldığın anda emir ul-mu'minin'in elini öpüp, ondan özür dileyeceksin ve yaptığını telafi edip onu makamına oturtacaksın". Sultan Mes'ûd, bu emri okuyunca halifeden özür dileyerek Sultan Sancar'ın isteklerini yerine getirir. Bağdad halkı bu habere daha sevinmeden halifenin bir Bâtini'nin suikastine kurban gitmesi haberi ile sarsılıp sokaklara dökülerek mersiyeler söylemeye başlarlar (16).

Görüldüğü gibi Arap kaynaklarında önemli bir yer alan sultan-halife ilişkisinde tarihçiler genellikle halifenin tarafını tutmaktadırlar. Tarihçiler, Selçuklu sultanına karşı etki alanını geliştirmek isteyen Abbâsi halifesinin yanında yer alırken İslâm âlemindeki makamını ön plana çıkarmaktadırlar ve sultanın halife ile barışma sahnelerini ayrıntılı bir biçimde verip sultanın halifeye gösterdiği saygıyı vurgulamayı unutmamaktadırlar.

Sultan-halife ilişkisinde tarihçileri ilgilendiren bir başka konuyu da, sultan ve halife aileleri arasında yapılan evlilikler oluşturur. Halife el-Kâ'im Biemrillâh'ın Çağrı Bey'in kızı Arslan Hatun ile nişanı, düğünü ve zengin çeyizi yazarların dikkatini çekmiştir. Halife de bu evliliğinin sebebini şöyle açıklar: "Biz bu evliliği kabul ettik; böylece iki devlet layıkıyla birleşti, bereket devam ediyor ve memleket istikrara kavuştu" (17).

Sultan Tuğrul Bey'in de halifenin kızı ile evliliği (1062) o dönemden bahseden bütün Arap kaynaklarında yer alır, hattâ tarihçiler, Tuğrul Bey'in bu kararını eşinin vasiyeti üzerine aldığı anda birleşirler. Akıllı ve uzak görüşlü bir kadın olan Altuncan'ın eşi Tuğrul

---

16. Bkz. İbn el-Esir, **el-Kâmil**, cild 11, s. 24-27; İbn el-Kalânîsi, **Zeyl Târih Dimeşk**, s. 248-250; ez-Zehabî, **Târih Duvel el-İslâm**, cild 2, s. 49-50.

17. Bkz. el-Bundâri, **Târih Âl Selcuk**, s. 12.

Bey'in üzerinde bir hayli etkisi vardı. Ölüm döşeginde Tuğrul Bey'e şöyle bir vasiyette bulunmuştu: "Halifenin kızıyla evlenmeye çalış, böylece dünya ve ahiret şerefine nail olacaksın"(18). Tuğrul Bey'in eşi ayrıca bütün mallarını halifenin kızına bırakmıştı. Tuğrul Bey, Peygamber ailesi ile bağlantı kurmak amacıyla, halife el-Kâ'im Biemrillâh'ın kızını istemek için elçiler gönderdi. Abbâsî halifesi bunu duyunca telaşa kapıldı. Tuğrul Bey'i devletin rûknü ve hâmisi olarak çok takdir ettiğini ama Abbâsî hilâfetinde böyle bir gelenek olmadığını vurgulayarak kızını vermeye pek yanaşmadı. Tuğrul Bey, halifenin tutumu üzerine sert tepkiler gösterince, uzun yazışmalardan sonra halife, bu tehlikeli durum karşısında evliliğe razı oldu. Bunu takip eden evlilik anlaşması, Tuğrul Bey'in geline verdiği hediyeler, ölmüş eşinin geline bıraktığı miras, gelinin çeyizi ve sultanın halifeye dua etmesi ve ona itaatını bildirmesi ile sona eren düğün merasimi, Arap kaynaklarında hep yer alırlar. Bağdad halkının bu evlilik hakkında düşüncelerini el-Bundârî (19) şöyle verir: "Bağdad halkı imamlık ve sultanlık arasında kurulan bu bağdan büyük sevinç duydu"(20).

Görüldüğü gibi tarihçiler, halife ile sultan aileleri arasında yapılan evlilikleri verirken Selçuklu sultanlarının bunu Peygamber ailesi ile bağlantı kurarak İslâm âleminde itibarlarını artırmak için yaptıklarını, halifelerin ise Selçukluların gücünden çekindikleri için ve devletin huzuru için bunu kabul ettiklerini anlatırlar. Tarihçiler böylece Selçuklu sultanlarının güçlü de olsalar İslâm âlemindeki prestijlerini artırmak için bu tür evliliklerden de yararlandıklarını böylece siyâsî güçlerini pekiştirdiklerini imâ etmektedirler.

Arap kaynaklarında Selçuklularla ilgili bir başka ilgi odağını Selçuklu sultanlarının sünî İslâmın savunması ve yayılması için yaptıkları oluşturur. Büveyhoğulları Devletinin Selçuklular tarafından yıkılışından sonra sünî İslâm için İsmailî-Bâtinî

---

18. Bkz. Sibt b. el-Cevzî, *Mir'ât ez-Zamân*, s. 75.

19. *Tevârih Âl Selcuk*, s. 22.

20. Bu evlilik hakkında bkz. Sibt b. el-Cevzî, *Mir'ât*, s. 92, 98-99; İbn el-Esir, *el-Kâmil*, cild 10, s. 20-22, 25; el-Bundârî, *Tevârih*, s. 21-22, 25; İbn el-Cevzî, *el-Muntazam*, cild 8, s. 218-220.

hareketi, şii Fatimî Devleti ve ortodoks hristiyan Bizans Devleti gözardı edilemeyen tehlikeler oluşturuyorlardı. Selçukluların en önemli hedeflerinden birisi de İslâm'ı bu tehlikelere karşı savunmak ve yaymaktı. Tarihçiler, Selçuklu sultanlarını sünî İslâmın ve Abbâsî hilâfetinin hâmleri olarak gösterirler ve onların bu alandaki rollerini ve önemini sık sık vurgularlar. Orta Doğu'yu kasıp kavuran, önemli şahsiyetlere yaptıkları suikastlerle ve estirdikleri terör ile ün salan, İslâm âleminde dehşet ve korku saçan İsmailî-Bâtinî hareketine karşı, Selçuklu sultanlarının yaptıkları savaşlar, tarihçilerin her zaman ilgilerini çekmiştir; hattâ bazı tarihçiler, okuyucuyu bu tehlikeli hareket konusunda daha iyi aydınlatmak için Bâtinî tarikatının yapısı ve organizasyonu ile ilgili bilgi verirler. Mesalâ İbn el-Cevzî (21), Sultan Berkyaruk'un 1100-1101 yılında Bâtinîlere karşı güttüğü sert takip ve cezalandırma politikasını verdikten sonra bu tarikatın ortaya çıkışını, mahiyetini, saldırılarını, katliamlarını, vahşetlerini, Nizamülmülk ve Selçuklu sultanlarının onlara karşı politikalarını ve verdikleri kurbanları anlatır. Tarikatı kuran ve organize eden Hasan Sabbâh'ın geçmişini, tarikatını kurarken mürid toplama ve eğitime yöntemini İbn el-Cevzî (22) şöyle açıklar : "Hasan Sabbâh bir dâ'inin alınışında ancak sağını solunu birbirinden ayıramayan, dünya hallerinden bilgisi olmayan aptal olanını seçerdi ve ona ceviz, bal ve kimyon yedirerek beynini yıkardı". Sultan Melikşah, Hasan Sabbâh'ı emirlere ve âlimlere karşı yaptırdığı suikastları kesmesi için ikaz ve tehdit edip itaata çağırıldığı zaman, Hasan Sabbâh buna cevap olarak sultanın elçileri önünde bir gösteri tertiplemişti: Hasan Sabbâh, müridlerinin arasında bir genci çağırıp ondan kendini öldürmesini isteyince, genç bıçağını çıkarıp boğazını kesmiş; bir başkasına da: "Kendini kaleden aşağıya at" deyince, o da kendini atıp paramparça olmuştu. Bu gösteriden sonra Hasan Sabbâh, Melikşah'ın elçisine dönüp şunu söylemişti: "Sultanına de ki : Elimin altında bunlardan 20.000 tane var ve bana karşı itaatleri böyle."

---

21. **El-Muntazam**, cild 9, s. 120-122.

22. **El-Muntazam**, cild 9, s. 121.

Selçukluların Bâtinilere karşı güttükleri siyasetten başka sultanlarını imparatorluğun doğu ve batısında İslâmın yayılışı için kafirlere karşı verdikleri savaşlar da, tarihçiler tarafından takip edilirdi. Orta Asya'da müslüman olmayan Türklere veya Anadolu'da Bizans'a karşı yapılan cihad hareketi tarihçilerin ilgisini çekmekteydi. Ama Arap kaynaklarında en çok ele alınan ve İslâm âlemi için önemi vurgulanan savaş, Malazgirt muharebesidir. Ez-Zehebi(23) anlatımını şu sözlerle başlatır: "İslâmın ve Şirkin arasında bunun gibi bir muharabe daha önce hiç duyulmamıştı". İbn el-'Adîm (24) de olayı şöyle tarif eder: "İslâmın doğuşundan beri ne böyle bir zafer ne de bir Bizans hükümdarının müslümanlara esir düşmesi görülmemişti". Savaştan önce Alparslan ile Bizans imparatoru Romanos arasında elçi heyetleri gelip gitmektedir, hattâ Romanos zaferinden o kadar emindir ki Selçuklu elçisine kışı geçirmek için havanın İsfahan'da mı Hemedan'da mı daha yumuşak olduğunu sorar(25).Tarihçiler, iki tarafın savaş hazırlığını aktarırken, el-Huseynî (26) Bizans imparatorunun çadırını, tahtını ve onun üstündeki kendi deyişiyile kıymetsiz taşlarla bezenmiş altın haçını bile tasvir eder. İki tarafta savaş hazırlığı şiddetle devam ederken, Bağdad'daki Abbâsi halifesi el-Kâ'im Bîemrillâh bütün camilerde müslümanların zaferi için dua etme emrini verir, hattâ duanın metnini de hatıblere dağıtır (27). Alparslan cuma namazını askerleri ile kıdıktan sonra İslâm âleminin bütün camilerinde dua edildiği için hemen saldırıya başlama kararı alır. Askerlerine baskı yapmayacağını söyleyen Alparslan, sözlerine şöyle devam eder: "Kim arkamdan gelmek isterse gelsin, kim ayrılmak isterse ayrılınsın. Burada emr eden bir sultan ve emr edilen bir asker yoktur; ben bugün sizden biriyim ve sizin gibi bir gâziyim. Kim arkamdan gelirse ona Allahu Teâlâ cennet ve ganîmet bağışlar, kim giderse ateş ve utanç bulur"(28).

---

23. *Târîh Duvel el-İslâm*, cild 1, s. 272.

24. *Bugyet et-Taleb fi Târîh Haleb*, s. 26.

25. Bkz. İbn el-Kalânisi, *Zeyl*, s. 99.

26. *Ahbâr ed-Devle es-Sulcukiyye*, s. 50.

27. Bkz. el-Huseynî, *Ahbâr*, s. 47.

28. Bkz. İbn el-Cevzî, *el-Muntazam*, cild 8, s. 262.

Arap kaynaklarında savaşın cereyanı verildikten sonra imparator Romanos'un esir düşmesi ve sultanın huzuruna getirilmesi, önemli bir sahne oluşturur. Alparslan ile Romanos arasındaki dialog, anlaşma şartları ve fidye pazarlığı canlı bir biçimde aktarılır(29). Sıbt b. el-Cevzi(30), Romanos'un sultan tarafından serbest bırakıldıktan sonra da izler: Romanos, Bizans tahtını eline geçiren Mikail'e bir nâme göndererek savaşı zaafından veya kötü idareden değil de Allahın takdiri yüzünden kaybettiğini söyler ve beklemediği halde ona karşı iyi davranan sultandan ve onun şartlarından bahseder. Sultan Alparslan'ın zaferden sonra halifeye bununla ilgili olarak gönderdiği yazı ve Bizans imparatorunun başlığı ve haçı ulaşınca Bağdad şehri görülmemiş bir biçimde süslenir, çünkü Sıbt b. el-Cevzi'nin (31) tabiriyle: "İslâm tarihinde böyle büyük bir fetih yaşanmamıştır".

Tarihçilerin, Selçukluların Bâtini-İsmaililere, müslüman olmayan Türklere veya hıristiyan Bizanslılara karşı yaptıkları savaşları ilgiyle izleyip heyecanlı bir biçimde verişleri, onların Selçukluları bilhassa sünnî İslâmın himâyesindeki rolleriyle nasıl takdir ettiklerini açıkça gösterir.

Arap kaynaklarında Selçuklularla ilgili haberlere baktığımızda bütün tarihçilerin sultanların dışında bir şahsiyete de ağırlık verdiklerini görüyoruz, bu şahıs Nizamülmülk'tur. Alparslan'ın ve Melikşah'ın veziri, akıllı devlet adamı, diplomat, idareci ve bilimin hâmisî olan Nizamülmülk, tarihçilerin dikkatlerini öyle üzerine çekmiştir ki birçok tarihçi onun geçmişini, aldığı eğitimi, kariyerini ve karakterini de okuyucuya aktarır. Nizamülmülk'un sultan yanında önemli bir yer alması, Alparslan'ın onu vezir yapmasıyla başlar. Alparslan ile Nizamülmülk'un arasındaki yakın bağlar eskiye dayanmaktadır: Nizamülmülk'ün değerini anlayan Çağrı Bey, onu oğlu Alparslan'a götürerek şöyle demiştir: "Bu Hasan et-Tûsî, onu bir baba gibi gör" (32). Nizamülmülk, hem devlet idaresindeki

---

29. Bkz. İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, cild 8, s. 263.

30. **Mir'ât**, s. 154.

31. **Mir'ât**, s. 152..

32. Bkz. İbn el-'Adim, **Bugye**, s. 69

hizmetleri hem de bilimi teşviki yüzünden tarihçilerin takdirini kazanmıştır: İbn el-'Adîm (33), onu Kabeye benzetir, çünkü imparatorluğun her köşesinden ona gelenler olmaktadır. Birçok medrese, kütüphane ve mescit yaptıran Nizamülmülk, âlimleri etrafında toplamayı severdi ve tartışmalara da katılırdı. Nizamülmülk'ün meclisi, âlimler ve din adamları ile öyle dolup taşıyordu ki, ona bu durum onu devlet işlerinden alıkoyuyor diye eleştiriler bile yöneltmişti. Nizamülmülk, bu suçlamalara şu cevabı vermiştir: "Bu ulemâ tائفesi İslâmın temelleri ve dünya ile ahiretin güzelliğidir. Her birini başımın üstüne koysam bile onlar için azdır" (34). İbn-'Adîm (35), onu Selçuklu Devletini kuran, temellere oturtan ve büyümesini sağlayan kişi olarak tarif eder. El-Bundârî (36), Nizamülmülk'un kişiliğini daha edebî bir biçimde tasvir etmektedir: "Onun vezareti devlet için bir hilye gibi idi ve parlaklığı memleket için bir süstü, sanki Allah onu hükümdarlık ve büyüklük için yaratmıştır". Geniş bilgisi ve verdiği destek sayesinde âlimler, fakihler ve şairler tarafından takdir edilen Nizamülmülk, halk tarafından da büyük saygı ve sevgi görmüştür. Tarihçiler, her zaman onun iyi huylarından, cömertliğinden, fakirlere yardımlarından, dindarlığından ve adaletinden söz ederler, öyle ki İbn el-'Adîm (37) onun bir defa hastalandığında ilaç almayıp yalnız dağıttığı sadaka yüzünden şifa bulduğunu yazar. Halkın Nizamülmülk'e karşı beslediği duygular o öldürüldüğü zaman iyice belli olmuştur. İnsanlar suikast haberini alınca büyük üzüntüye kapılırlar ve şairler onun hakkında şiirler yazarlar. Bu kadar çok sevilen ve takdir edilen Nizamülmülk'un Melikşah ile ilişkileri uzun süre iyi gitmişti. Melikşah ona "Sen babam yerindesin" derdi(38). Güçlenen vezirin mevkiini kıskananların sayısı giderek artıyordu ve zamanla Sultan Melikşah, Nizamülmülk'e karşı

---

33. **Bugye**, s. 65.

34. Bkz. İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, cild 9, s. 65.

35. **Bugye**, s. 90.

36. **Tevârih**, s. 55.

37. **Bugye**, s. 74.

38. Bkz. İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, cild 8, s. 278.

yapılan kışkırtmalara kulak asmaya başladı. Vezirin rakipleri sultana, onun bilim adamlarına ve ilıme sarfettiği para miktarından Őikayet ederek aynı para ile bir ordu hazırlayıp İstanbul surlarına kadar bile gidilebileceğini vurguladılar. Sultan, bunu Nizamülmülk'e aktarınca vezir Şu cevabı verdi: "Sen her yıl orduya bu miktarın birkaç katını harcarsın, halbuki en iyi nişancı ancak birkaç mil uzaklığı vurabilir ve en güçlü asker kılıcıyla ancak yakınında bulunanı öldürebilir; ben ise sana bu para ile öyle bir ordu hazırlıyorum ki duaları oklar gibi arřa kadar varırlar ve onlar ile Allah'ın arasında hiç bir engel olmayacak". Sultan bunu duyunca ağladı ve bu yolda para harcamaya devam etmesini söyleyip "Dünya senin ellerinin arasındadır" dedi (39). Ancak sultan ve vezirin düzelen ilişkisi sonra yeniden bozulur ve tekrar seyf (kılıç) ile kalem arasındaki tartışma başlar: Sultan Melikşah, Nizamülmülk'e azarlayıcı ve tehdit edici bir mesaj gönderince, yaşlı vezir ona Şu cevabı verir: "Benim divitim senin tacınla bağlantılıdır, onu aldığın zaman tacın da gider"(40). Nizamülmülk, bir bätini tarafından vurulup ölüm döşeğinde yatarken sultandan Őüphelenip Şu acı sözleri söyler : "Ey dünyanın sultanı, ben babanın ve senin devletinde yükseldim; keşke sabr etseydin; çünkü zaten ömrümün sonuna gelmiştim; veya beni görevden alsaydın; ama böyle bir emir vermeseydin". Sultan, bu emri vermediğine ve bundan hiç haberi olmadığına dair Kurân-ı Kerim üzerine yemin edip öyle cevap verir: "Ben böyle bir Şey nasıl yaparım çünkü sen devletimin bereketi ve babam yerindesin"(41). Nizamülmülk'ün öldürölmesiyle Selçuklu Devleti en büyük vezirini ve çok değerli bir devlet adamını kaybeder. Onun ölümünden sonra çıkan karışıklıkları görünce, halkın onun değerini daha iyi anladığını el-Bundârî (42) Şu kelimelerle ifâde ediyor: "İnsanlar anladılar ki devletin, üst yönetimin ve hattâ sultanın selâmeti bu Őeyhin (yaşlı adamın) selâmetine bağlıydı".

---

39. Bkz. el-Huseynî, **Ahbâr**, s. 68.

40. Bkz. el-Bundârî, **Tevârîh**, s. 63.

41. Bkz. İbn el-'Adîm, **Bugye**, s. 88-89.

42. **Tevârîh**, s. 63.

Yukarıda verilen örneklerden Nizamülmülk'e Arap kaynaklarında ne kadar önem verildiği açıkça belli olmaktadır. Tarihçilerin, onun iyi karakterini, başarılı siyasetini ve ilim için yaptıklarını överken, ona karşı duydukları derin sevgi ve saygıyı anlamak mümkündür. Ayrıca Nizamülmülk ile Sultan Melikşah'ın arasındaki gerginliği anlatırken tarihçilerin daha çok vezirin tarafını tuttukları ve onu haklı buldukları sezilebilmektedir. Bu tavırda Nizamülmülk'un âlimlere verdiği büyük desteğin oynamış olduğu rolü de kolayca anlamak mümkündür.

Arap kaynaklarında Selçuklu sultanlarının seferleri, fetihleri, kararları ve mimarî eserleri, ayrıca karakterleri, duyguları ve hayat tarzları hakkında da bilgi bulabiliriz. Meselâ tarihçiler, Tuğrul Bey'in cömertliğinden, yumuşaklığından, dindarlığından ve sabrından bahsederken, onun ilgi çekici bir rüyasını da anlatırlar. İbn el-Esir(43), rüyayı Tuğrul bey'in ağzından öyle anlatır: "Horasan'da iken böyle bir rüya gördüm: Bir bulut içinde bir şey görmeden yalnız güzel bir kokuyu duyarak gökyüzüne çıkarıldığımı hissettim. Bana şu sözleri söyleyen bir ses duydum: Yüce Tanrının yakınındasın, isteğini söyle ki yerine getirilsin. Ben de içimden uzun bir ömür diyordum. O ses de bana: sana 70 yıl, ben de : Yarabbi, bu bana yetmez diyordum ama ses aynı cevabı tekrarladı." Tuğrul Bey öldüğü zaman veziri 'Amidülmülk yaşını hesapladı ve aşağı yukarı 70 yıl olduğunu hayretle farkettti.

Sultan Alparslan da Arap kaynaklarında önemli bir yer alır. Cömertliği, akıllığı, merhameti, dürüstlüğü ve adaletinin yanısıra askerî harekâtı ile meşhurdur. İbn el-Esir (44) fetihleri konusunda şöyle der: "Devleti çok büyüdü ve dünya ona yaklaştı; ona hakkıyla dünyanın sultanı dendi".Tarihçiler, büyük fetih ve başarılarının Alparslan'ı insan olarak nasıl etkilediğini sultanını kendi sözleriyle verirler. Sultan, bir saldırı sonucu ölüm döşeginde iken duygularını şöyle dile getirir: " Ne zaman bir yere gitmek veya bir düşmanı ele geçirmek arzu ettiysem bunu Allahın yardımını isteyerek başarmıştım.

---

43. El-Kâmil, cild 10, s. 26.

44. El-Kâmil, cild 10, s. 74.

Dün bir tepeye çıktığımda, ordunun azâmetinden ve askerlerinin çokluğundan ayağımın altındaki yerin titrediğini hissettim. O zaman kendi kendime şöyle dedim: Ben dünyanın melikiyim, kimsede bana bir şey yapamaz. Bunun üzerine Allah beni en zayıf kulu ile âciz kıldı; ben de şimdi Allahu Teâlâya beni bağışlaması için dua ediyorum"(45).

Alparslan'ın ölüm döşeğindeki bu sözleri onun başını döndüren zafer sarhoşluğu ve arkasındaki pişmanlığı dile getirmektedir. Tarihçiler bu konuşmayı verirken kendi düşüncelerini belirtmeseler bile onların okuyucuya bu büyük sultanın bile her insan gibi zaafı olabileceğini göstererek herkese bir ders vermek istedikleri anlaşılmaktadır.

Arap kaynaklarında Sultan Melikşah'ın gücü, büyüklüğü ve iyiliğinin yanı sıra adalet duygusu vurgulanır. Tarihçiler, onun döneminde bütün imparatorlukta yolların emniyetli olduğunu, âsâyişin sağlandığını, askerlerin halktan haksız yere hiç bir şey almadıklarını, vatandaşların kendilerini huzurlu hissettiklerini, avamın da rahatlıkla sultana gidip şikayetlerini dile getirebildiğini ve sultanın da sorunları çözdüğünü yazarlar. Sıbt b. el-Cevzi (46) durumu şöyle özetler: "İnsanlar daha önce ne böyle bir emniyet ne de böyle heybetli bir sultan görmemişler". Melikşah'ın adalet duygusunun ne kadar güçlü olduğu, anlatılan şu olayda belli olur: Sultan, Nizamülmülk'le beraber kardeşi Tekiş'e karşı savaşmak amacıyla yola çıktığında Tus'daki Ali b. Musa er-Rızâ'nın yattığı türbeyi ziyaret ettiler. Çıktıklarında Melikşah vezirine sordu: "Ey Hasan, ne için dua ettin?" O da: "Allahtan seni kardeşine muzaffer kılsın diye dua ettim" dedi. Bunun üzerine Melikşah: "Ben böyle bir dua etmedim, ben şöyle dua ettim: Allahım, eğer kardeşim müslümanlar için benden daha hayırlı ise, o zaman onu muzaffer kıl, ama eğer ben onlar için daha faydalı isem, o zaman zaferi bana nasıp et"(47).

---

45. Bkz. İbn el-Esir, **el-Kâmil**, cild 10, s. 74; Sıbt b. el-Cevzi, **Mir'ât**, s. 166.

46. **Mir'ât**, s. 242.

47. Bkz. İbn el-Cevzi, **el-Muntazam**, cild 9, s. 71.

Melikşah'ın bir baba olarak duyguları da Şıbt b. el-Cevzi'nin (48) anlattığı bir olayda gayet açık bir şekilde belli olmaktadır: Melikşah, oğlu Davud'un ölümünde (1081-1082) görülmemiş bir biçimde matem tuttu, hattâ bu yüzden birkaç defa intihara bile teşebbüs etti ve ancak yakınları tarafından engellendi. Cenaze, üzgün baba oğlundan ayrı kalmaya tahammül edemediği için ancak kokmaya başlayınca yıkanabildi. Melikşah, yeme ve içmeden kesilip inzivaya çekildi ve her yerde yedi gün matem yapıldı. Sultan Melikşah, oğlunun ölümü üzerinden bir ay geçince, ava çıkıp oğluna hitaben şu mektubu yazdı: "Ey oğlum Davud, ben ava çıktım, sen ise yanımda değilsin. Senin ayrılığın bana çok acı veriyor, gözyaşı döküyor, uykusuzluk, hayatıma huzursuzluk veriyor, yüreğimi parçalıyor ve üzüntümü artırıyor. Şimdi sen bana halinden bahset, çürümen seni nasıl değiştirdi, kurtlar senin vücuduna, toprak yüzüne ve gözüne ne yaptı? Beni üzüntü kapladığı gibi seni de mi üzüntü kapladı? Ey sana duyulan özlem, üzüntü ve keder!" Sultanın oğluna yazdığı bu mektup, Nizamülmülk'un eline geçince onu da ağılattı; vezir bunun üzerine maiyyeti ile mezara gidip onu orada okudu.

Tarihçinin, Sultan Melikşah'ın oğlu öldüğünde duyduğu üzüntüyü bu kadar ayrıntılı bir biçimde vermesi belki de bir sultanın ne kadar büyük de olsa bir baba olarak duygularının değişmediğini göstermek istemesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu anlatım okuyucuya bir sulatının da her insan gibi büyük üzüntüleri olduğunu gösterip onun sultana daha fazla yakınlık duymasını sağlamaktadır.

Arap kaynaklarında tarihçiler, başka bir şahsiyeti de yakından ilgiyle izlemişlerdir, Büyük Selçukluların son hükümdarı Sultan Sancar'ı Tarihçiler, onun cömertliğinden, tebaya karşı iyi davranışından, gücünden, hayırlı yönetiminden, devletindeki huzurdan ve bütün halife ve sultanlardan daha fazla tahtta kalışından bahsederler. El-Huseynî (49), bu büyük sultanın doğumunu anlatırken, Hz. Peygamberin onunla ilgili bir hikâyesini de aktarır: Hz. Peygamber, âhır zamanda doğuda, adını el-Cezîre'nin bir yerinden alan

---

48. *Mir'ât*, s. 211-212.

49. *Ahbâr*, s. 64-65.

bir kişinin büyük bir ordu ile Horasan'ı alacağını, birçok meliki yeneceğini, sonra onu doğudan ve Çin'den gelen muazzam orduların yeneceğini, bunun üzerine hükümdarlığın zayıflayacağını ve Horasan'da kargaşanın boy göstereceğini anlatır. Sultan Sancar'ın Gurlulara, Gaznelilere ve Harzemşahlara karşı yaptığı başarılı seferler, tarihçiler tarafından muntazaman kaydedilmiştir. Sultan Sancar'ın ilk büyük yenilgisi olan Katvan (1141) muharebesi ise kaynaklarda daha da uzun işlenir. Tarihçiler, aynı ilgiyi Sancar'ın Oğuzlar'a karşı mağlubiyetine de gösterirler. Büyük ve sevilen sultanın acıklı sonunu, okuyucuya canlı bir biçimde verirler. Sultanını büyük ihtişam ve gücünden sonraki esaret hayatını tasvir eden olaylar anlatırlar: Tarihçiler, sultanın bir seyisten bile az maaş aldığını, üzüntüsünden ağladığını, ata binmek istediğinde silahını taşımak için kimsenin bulunmadığını ve yemek kesilebilir korkusuyla verilen yiyeceklerden hep biraz sakladığını üzümlere bildirirler(50). Ez-Zehbî (51), Sultan Sancar'ın durumunu şöyle özetler: "Böylece sultan, 60 yıl saltanattan sonra aşağılanma ve açlığı tattı". Sultan Sancar'ın trajik durumu o kadar yayılmıştı ki, Bağdad halkı bununla ilgili atasözleri bile oluşturdular. El-Kutubî (52) bir tanesini şöyle yazıyor: Eğer bir kişinin başına felaketler geldiyse, insanlar şunu söylerlerdi: "Onun durumu Sancar'ın Oğuzlardaki durumuna benziyor".

Yukarıda görüldüğü gibi Selçuklular Arap kaynaklarında mühim bir yer almaktadırlar. Tarihçiler, Selçukluların en önemli rollerini Abbâsi hilâfetine hâmileleri ve sünni İslâmın savunucuları oluşlarında görmektedirler. Bununla ilgili bilgileri verirken tarihçilerin sultan-halife ilişkisinde daha çok halifenin tarafını tuttukları, Selçuklu sultanının kâfirlere karşı sürdürdüğü politika ve savaşlarda ise coşku ve heyecanla sultanı destekledikleri belli olmaktadır. Tarihçiler, okuyucuya Selçuklu sultanlarının iç ve dış siyasette yaptıklarını aktarırken sultanın insan olarak duygularını,

---

50. Bkz. Ebû l-Fidâ. **Târih**, cild 3, s. 31; el-Bundârî, **Tevârih**, s. 283; İbn el-Esir, **el-Kâmil**, cild 11, s. 201; İbn el-Cevzî, **el-Muntazam**, cild 10, s. 158-159.

51. **Târih Duvel el-İslâm**, cild 2, s. 63.

52. **Uyûn et-Tevârih**, cild 12, s. 491.

sevinçlerini, üzüntülerini, erdemlerini ve zaafalarını da anlatmayı ihmal etmemektedirler. Arap kaynaklarında Selçuklu sultanları kadar meşhur vezir Nizamülmülk de ilgi odağı oluşturmaktadır. Nizamülmülk, insani ve idari değerleri ile tarihçilerin sevgi ve saygısını kazanmaktadır.